

ανθρωπολογίας αλλά και στις άλλες κοινωνικές επιστήμες, όπως η γλωσσολογία, η κοινωνιολογία και η ψυχολογία, διατύπωναν έναν ακριβή θεωρητικό λόγο, τονίζοντας τη σημασία που έχει ο κοινωνικός περίγυρος ή τα κοινωνικά συμφραζόμενα (context) μέσα στα οποία πραγματοποιούνται αλλά και διαμορφώνονται τα λαογραφικά κείμενα. Λαμβάνοντας από τη γλωσσολογία την έννοια της λεκτικής συμπεριφοράς (verbal behavior), από την ανθρωπολογία την έννοια της λειτουργικότητας (functionalism), από την κοινωνιολογία και την ψυχολογία τη σημασία της προσωπικότητας και του ρόλου του υποκειμένου που πραγματώνει ένα έργο, επισήμαναν την ανάγκη να μην αποχωρίζεται το κείμενο από τους υπόλοιπους παράγοντες που εμπλέκονται στη διαδικασία της προφορικής πραγμάτωσής του, όπως τον γλωσσικό παράγοντα, τον εκφραστικό και τον επικοινωνιακό. Έτσι, αναφέρονται όχι απλώς στο αφήγημα αλλά στο «γεγονός της αφήγησής». Επομένως, δίπλα στο κείμενο και στην υφή του, αντικείμενο μελέτης πρέπει να αποτελεί ο αφηγητής, η εκτέλεση ή παράταση του έργου και τα συμφραζόμενα ή συγκεκριμένα (context).⁴⁸

Η μελέτη του ελληνικού παραμυθιού

Τον 19ο αιώνα τα ελληνικά παραμύθια, αλλά και το υπόλοιπο λαογραφικό υλικό, κίνησαν το ενδιαφέρον αρχικά ξένων επιστημόνων. Όπως ήδη αναφέρθηκε, μέσα στο κλίμα του ρομαντικού κινήματος που αναπτύχθηκε στην Ευρώπη ο υποτιμημένος, από πολλές απόψεις, λαϊκός πολιτισμός γνώρισε μια ανεπιφύλακτη υποδοχή και αποδοχή. Η λαϊκή λογοτεχνία θεωρήθηκε «γνήσια» λογοτεχνική δημιουργία, στον αντίποδα του ακαδημαϊσμού, και αξιόλογη πηγή για την άντληση στοιχείων για τον χαρακτήρα των λαών. Προπάντων οι μύθοι «του λαού» θεωρήθηκαν όχι «ψέματα» αλλά ευφάνταστη και «ποητική» προβολή της «αλήθειας». Επιπλέον, στην περίπτωση του ελληνικού λαϊκού πολιτισμού, η αρχαιγνωσία ορισμένων Ευρωπαίων τους ώθησε να στραφούν προς αυτόν για να ικανοποιήσουν το αρχαιολογικό τους ενδιαφέρον, διερευνώντας την τυχόν επιβίωση αρχαίων ελληνικών πολιτισμικών εκφράσεων. Ιδιαίτερα οι κλασικοί φιλόλογοι θέλησαν να με-

⁴⁸ Τα θέματα αυτά σχολιάζονται αναλυτικά από τους R. Bauman (1975 και 1986), D. Ben-Amos (1976), D. Ben-Amos και K. Goldstein (1975). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η εισαγωγή της Linda Dégh στο βιβλίο της που προαναφέρθηκε (1969, 45–61). Στην ελληνική βιβλιογραφία αναλυτική παρουσίαση της εθνογραφικής μεθόδου κάνει ο Μ. Αλεξιάδης 1996, 103–117.

λετήσουν τον λαϊκό βίο και τη γλώσσα των νεότερων Ελλήνων με σκοπό να προσεγγίσουν θέματα που αφορούν τη θρησκεία των αρχαίων, τη μυθολογία τους κλπ.⁴⁹

Οι πρώτες αναφορές σε νεοελληνικά λαϊκά παραμύθια εμφανίζονται στα κείμενα ξένων περιηγητών. Ο Γάλλος J. A. Buchon,⁵⁰ στο χρονικό που εξέδωσε στο Παρίσι το 1843 (*La Grèce continentale et la Morée*), αφηγείται τις εμπειρίες του από ένα ταξίδι στην Ελλάδα, μια από τις οποίες ήταν και η διαμονή του για αρκετές ώρες, εξαιτίας μιας νεροποντής, στο χάνι της Γραβιάς. Η μεγάλη συντροφιά που είχε ανάζητσει εκεί καταφύγιο περιλάμβανε δύο έξοχους παραμυθάδες, έναν από τη Λέροβο και έναν από τη Θεσσαλία, οι οποίοι τον έφεραν με τις διηγήσεις τους κοντά στην αρχαία μυθολογία. Ο Buchon περιλαμβάνει στο χρονικό του τρία παραμύθια: «Rodia» («Η Ροδιά», ένα παραμύθι που του είχε δώσει πριν από μερικά χρόνια η κόρη «της καλής και αγαπημένης πριγκίπισσας Μαρίας Σούτσου»), «Le Dracophagos» («Ο Δρακοφάγος») και «Le petit touget sozier» («Το μαγικό ψαράκι»).

Αναφορές στα παραμύθια, αλλά και στα τραγούδια, στη μουσική και στον χορό, εμφανίζονται στα κείμενα και άλλων περιηγητών, όπως του Γάλλου Guys, ο οποίος ταξίδεψε για πολύ καιρό στην Ελλάδα και στην Ανατολή και ενδιαφέρθηκε για την καθημερινή ζωή των Νεοελλήνων, επειδή ήθελε και αυτός να τη συγκρίνει με όσα γνώριζε για την καθημερινή ζωή των αρχαίων Ελλήνων. Στα 1843 έγραψε Έλληνας της διασποράς, ο Γεώργιος Ευλάμπιος, δημοσίευσε στην Αγία Πετρούπολη μια συλλογή ελληνικών δημοτικών τραγουδιών (πρόκειται για την πρώτη παρόμοια έκδοση από Έλληνα) με τον χαρακτηριστικό τίτλο *Αμάραντος, ήτοι τα ρόδα της αναγεννηθείσης Ελλάδας*.⁵¹ Ο Ευλάμπιος ενδιαφερόταν κυρίως για τους ξένους, γι' αυτό και η εισαγωγή και τα σχόλια του είναι γραμμένα στα ρωσικά, στα οποία επίσης μεταφράζονται και τα κείμενα των τραγουδιών. Στο δεύτερο μέρος του βιβλίου του δημοσιεύει το μακροσκελές παραμύθι «Τ' αδάνατο νερό», με

⁴⁹ Για τους αρχαιγνωστές Ευρωπαίους που ασχολήθηκαν με τον ελληνικό λαϊκό πολιτισμό βλ. Κεριακίδου-Νέστορος 1978, 92–94.

⁵⁰ Για τα παραμυθικά ενδιαφέροντα του Buchon βλ. Καπλάνογλου (1995, 205–210), από όπου αντλώ και τις σχετικές πληροφορίες.

⁵¹ Ο Αμερικανός ανθρωπολόγος Michael Herzfeld στο βιβλίο του *Ours Once More: Folklore, Ideology, and the Making of Modern Greece* (1982, 31–35), στο οποίο ασκεί κριτική στη ρομαντική, στραμμένη στο αρχαιοελληνικό παρελθόν, οπτική των Ελλήνων που ασχολήθηκαν με τον λαϊκό πολιτισμό, επικαλείται ως επιχείρημα και αυτό τον τίτλο. Πανομοιότητα έκδοσης του βιβλίου του Ευλάμπιου κυκλοφόρησε το 1973 από το βιβλιοπωλείο του Νότη Καραβία με μετάφραση στα ελληνικά του ρωσικού προλόγου και των σχολίων.

υπότιτλο «Παραμύθι ηθικότατο», με ρωσική μετάφραση. Στον πρόλογο του παρατηρεί ότι κανείς πριν από αυτόν δεν έχει εκδώσει παραμύθια των σύγχρονων Ελλήνων. Στις σημειώσεις παρέχει κάποιες ενδιαφέρουσες πληροφορίες για την περίπτωση κατά την οποία άκουσε το παραμύθι, στις οποίες θα αναφερθούμε παρακάτω (σ. 165).

Δύο σημαντικότετοι μελετητές και εκδότες ελληνικών λαϊκών παραμυθιών, ο Αυστριακός Johann Georg von Hahn και ο Δανός Jean Rio δικαιούνται ιδιαίτερη αναφορά. Στον Hahn οφείλουμε την πρώτη συλλογή και έκδοση, το 1864, ελληνικών παραμυθιών σε δύο τόμους με τίτλο *Griechische und albanische Märchen*. Η έκδοση περιλαμβάνει, μόνο σε γερμανική μετάφραση, 101 ελληνικά παραμύθια (66 από την Ήπειρο και 35 από τη Σύρο) και 13 αλβανικά. Ο Hahn άρχισε να συλλέγει παραμύθια ήδη από το 1848, όταν υπηρετούσε ως πρεσβευτής στα Γιάννενα: αργότερα συμπλήρωσε τη συλλογή του με παραμύθια από τις Κυκλάδες, κυρίως από τη Σύρο, όπου εντωμεταξύ είχε μετατεθεί. Παρά τις δυσκολίες που συνάντησε στα Γιάννενα να βρει πρόθυμους αφηγητές παραμυθιών, όπως αναφέρει στον πρόλόγο του, κατάφερε να συλλέξει υλικό από μαθητές του Γυμνασίου των Ιωαννίνων, στους οποίους ανατέθηκε από τον δάσκαλό τους να καταγράψουν παραμύθια από τους οικείους τους. Εμπνεασμένος από το γερμανικό ρομαντικό κλίμα της εποχής και γνωρίζοντας τις μελέτες των Grimm, ο Hahn πίστεψε στην αξία αυτής της λαϊκής δημιουργίας κυρίως ως πηγής για τη μελέτη μυθολογικών ζητημάτων. Υπήρξε ο πρώτος στη διεθνή παραμυθολογία (βλ. Taylor 1946, 414) που επιχείρησε να εφαρμόσει ένα σύστημα ταξινόμησης των παραμυθιών παίρνοντας ως βάση τη σχέση τους με αρχαίους ελληνικούς μύθους, αγνόησε όμως τη βασική διαφορά μεταξύ παραμυθικού τύπου και των μοτίβων από τα οποία απαρτίζεται ένας τύπος, γι' αυτό και το σύστημά του, όπως παρατηρεί ο Taylor, διαδέχεται μόνο ιστορικό ενδιαφέρον. Περισσότερες πληροφορίες για τη συλλογή του Hahn αντλούμε όχι τόσο από τον ίδιο όσο από τον άλλο σπουδαίο μελετητή και εκδότη νεοελληνικών παραμυθιών, τον Jean Rio. Οι τύχες των δύο συνδέθηκαν όταν ο δεύτερος, κλασικός φιλόλογος,⁵² ταξίδεψε στην Ελλάδα προκειμένου να μελετήσει τη ζωντανή γλώσσα των Νεοελλήνων, διαφοροποιώντας τη στάση του από τους Ευρωπαϊούς φιλόλογους που ήθελαν να χρησιμοποιήσουν τη γνώριμά τους με τη σύγχρονη Ελλάδα ως μέσο για την διερεύνηση της αρχαιότητας (βλ. Nørgaard 1966, 379). Στην Ελλάδα

⁵² Για τον Jean Rio και τη συμβολή του στις νεοελληνικές σπουδές στη Δανία βλ. την εξαιρετικά κατατοπιστική μελέτη του Lars Nørgaard (1996, 375–392).

ο Rio γνώρισε τον Hahn, ο οποίος τον φιλοξένησε στο σπίτι του στη Σύρο, πόλη στην οποία επέλεξε τελικά και ο Rio να εργαστεί, γιατί «είχε συνειδητοποιήσει ότι μόνο μακριά από το φαναριώτικο περιβάλλον του Πανεπιστημίου της Αθήνας θα μπορούσε να μάθει τη νεοελληνική γλώσσα» (Nørgaard 1966, 380). Τις δύο εβδομάδες που διέμεινε στη Σύρο ο Rio βρήκε την ευκαιρία να μελετήσει το τοπικό ιδίωμα και να συλλέξει παραμύθια και άλλο γλωσσικό υλικό. Με την άδεια του Hahn μελέτησε επίσης τη συλλογή του από αλβανικά και ελληνικά παραμύθια και, αναγνωρίζοντας την αξία που θα είχε μια δημοσίευση των χειρογράφων και στην πρωτότυπη γλώσσα, έκανε σχετική πρόταση στον Hahn. Κατά τη διάρκεια ενός δεύτερου ταξιδιού του Rio, το καλοκαίρι του 1865, στις Κυκλάδες, όπου είχε ως συνοδό και δάσκαλο τον σπουδαίο Έλληνα γλωσσολόγο και καθηγητή της αρχαίας ελληνικής φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας Δ. Γ. Μαυροφύδη, ο Hahn συμφώνησε να παραδώσει τη συλλογή του στον Έλληνα καθηγητή και να δεχθεί τον Rio ως συνεργάτη του σε μια μελλοντική έκδοση. Τελικά ο Hahn δεν πρόλαβε να εκδώσει την πρωτότυπη συλλογή του ούτε να δημοσιεύσει τις πληροφορίες για τους αφηγητές⁵³ των παραμυθιών, όπως είχε υποσχεθεί. Μετά τον θάνατό του, ο τα χειρόγραφα του παραδόθηκαν από τον αδελφό του στον Rio, ο οποίος με τη βοήθεια του Μαυροφύδη επιμελήθηκε την έκδοση 30 παραμυθιών από τη συλλογή του Hahn (25 από την Ήπειρο και 5 από την Τήνο) καθώς και 17 από τη δική του συλλογή (11 από την Αστυπάλαια και 6 από τη Σύρο), με ιδιαίτερο σεβασμό στο ιδίωμα των τόπων από τους οποίους προέρχονταν.⁵⁴ Η έκδοση εμφανίστηκε το 1879 στην Κοπεγχάγη με τίτλο *Νεοελληνικά παραμύθια. Contes populaires grecs*. Ο Δανός φιλόλογος έδωσε ως κύριο στόχο του την καταγραφή των κειμένων «με ακριβή επισήμανση της προφοράς» και χωρίς να προοδεύει η γλώσσα «του πεζού δημοτικού λόγου». Το θέμα αυτό φαίνεται ότι τον απασχόλησε τόσο πολύ ώστε, παρά το γεγονός ότι ο ίδιος κατάβαλε κάθε σπουδή για να ανταποκριθεί με επιτυχία και παρά τη βοήθεια που του πρόσφερε ο Μαυροφύδης,⁵⁵ στον πρόλογο του είναι

⁵³ Στον πρόλογο της έκδοσής του ο Rio αναφέρεται στην οικονομία του σπιτιού όπου έμεινε ο Hahn, την «κερά Παρασκευή», από την οποία κατέγραψαν παραμύθια τόσο ο Hahn όσο και ο ίδιος. Ο Hahn, όπως γράφει ο Rio, είχε καρτατίσι και μια συλλογή με τίτλο «Τα παραμύθια της κερά Παρασκευής». Ένα από αυτά: «Οι δύο αδελφοί κι οι σαράντα εννιά δράκοι», δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Λαρυσιεύς* 4 (1880), 228–235.

⁵⁴ Τα χειρόγραφα του Hahn είναι κατατεθειμένα στο Τμήμα Χειρογράφων της Εθνικής Βιβλιοθήκης.

⁵⁵ Ο Rio χαρακτηρίζει τον Μαυροφύδη «τον καλύτερο γλωσσολόγο της Ελλάδας».

πρόδηλη η αγωνία του μήπως δεν κατάφερε να μείνει πιστός στη λαϊκή γλώσσα και απαρτίζει τα σημεία εκείνα, στην ουσία ελάσσονα, στα οποία νομίζει ότι υστερεί η επιμέλειά του.

Δύο χρόνια πριν, το 1877, είχε εκδοθεί το βιβλίο του κλασικού φιλόλογου Bernhard Schmidt με 25 παραμύθια, κυρίως από τη Ζάκνυθο, τα οποία είχε συλλέξει ο ίδιος. Ο Schmidt ανήκε στην κατηγορία των φιλόλογων που υποκινήθηκαν, όπως γράφει στον πρόλογό του, από την επιθυμία να διαπιστώσει τον βαθμό επιβίωσης στοιχείων της αρχαίας ελληνικής μυθολογίας στα νεοελληνικά παραμύθια. Στο ίδιο πνεύμο, αλλά από γλωσσολογικό κυρίως ενδιαφέρον, κινήθηκαν ο Karl Dieterich (1908), ο γλωσσολόγος Paul Kretschmer (1917), και οι νεοελληνιστές Émile Legrand (1881) και Louis Roussel (1929), ο οποίος εξέδωσε 84 παραμύθια από τη Μύκονο καταγραμμένα σε φωνητικό αλφάβητο. Εξέχουσα θέση ανάμεσα στους ξένους που ασχολήθηκαν με το ελληνικό παραμύθι κατέχει ο Βρετανός Richard Dawkins, για το έργο του οποίου θα μιλήσουμε διεξοδικότερα στο επόμενο κεφάλαιο.

Οι πρόδρομες εκδόσεις του Hahn, του Pio και του Schmidt αποτέλεσαν το ερέθισμα για να ασχοληθούν με το παραμύθι και Έλληνες λόγιοι, οι οποίοι δεν άργησαν να αντιληφθούν την πολλαπλή αξία και σημασία του λαογραφικού υλικού και μάλιστα να υπερκεράσουν τους Ευρωπαίους συναδέλφους τους, καθώς θεώρησαν τη λαϊκή λογοτεχνία, και κυρίως το δημοτικό τραγούδι και το παραμύθι, πεδίο εθνικής έρευνας με την οποία θα μπορούσε να ανιχνευθεί η σχέση του νεότερου ελληνικού πολιτισμού με τον αρχαίο. Έτσι, από το τέλος του 19ου αιώνα εκδίδονται σημαντικές συλλογές παραμυθιών, είτε από συλλόγους, όπως τον Ελληνικό Φιλολογικό Σύλλογο Κωνσταντινούπολεως, οι οποίοι έθεσαν ως κύριο στόχο τους τη μελέτη της νεοελληνικής γλώσσας και λογοτεχνίας, είτε από προοδευτικούς λογίους, π.χ. δημοτικιστές, που πρόβαλλαν τις αξίες του λαϊκού πολιτισμού. Οι σημαντικότερες από αυτές τις προσπάθειες είναι η έκδοση παραμυθιών από την Πελοπόννησο και τα νησιά στα *Νεοελληνικά ανέκτα του Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσού* (τ. 1 (1870), 7-64, και τ. 2 (1874), 1-138), τα οποία επιμελήθηκαν εξέχοντες λόγιοι της εποχής (όπως ο Νικόλαος Πολίτης, που θα αναδειχθεί στη συνέχεια η σημαντικότερη μορφή της ελληνικής λαογραφίας, και ο Σπυρίδων Λάμπρος), η έκδοση αθηναϊκών παραμυθιών από τη Μαριάννα Γρ. Καμπουρούγλου

και τη συνεργασία μαζί του για την αναθεώρηση των πρωτότυπων κειμένων της συλλογής του Hahn «μια από τις πιο αναστημένες ενασχολήσεις τους» (βλ. Nørgaard 1966, 381).

(1883) καθώς και οι περιοδικές δημοσιεύσεις παραμυθιών, κυρίως από τα νησιά: του Δ. Χαβριάρα από τη Σάμη (1891), του Α. Διαμαντάρα από το Καστελόριζο (1892) και του Γ. Παπαδόπουλου από τη Νίσυρο (1891). Παραμύθια περιλαμβάνουν και άλλες συλλογές λαογραφικού υλικού αυτής της εποχής, του Σάββα Ιωαννίδη από την Τραπεζούντα (1870), του Ε. Σταματιάδη από τη Σάμο (1887), του Α. Σακελλαρίου από την Κύπρο (1891) και του Σαραντίδη Ι. Αρχέλαου από τον Πόλυτο (1899). Από τις εκδόσεις αυτές του τέλους του 19ου αιώνα αντλήσαν υλικό διάφοροι ξένοι που δημοσίευσαν ελληνικά παραμύθια σε μεταφράση, όπως ο E. M. Geldart (1884) και η Lucy M. J. Garnett (1896).

Η δραστηριοποίηση γύρω από την έκδοση παραμυθιών ενισχύθηκε σημαντικά όταν ιδρύθηκε από τον Νικόλαο Πολίτη το 1909 το περιοδικό *Λαογραφία*, στις σελίδες του οποίου έκτοτε καταγράφηκαν και σχολιάστηκαν (και από τον ίδιο τον Πολίτη) πολλά κείμενα παραμυθιών. Η προσωπικότητα του Πολίτη συνέβαλε αποφασιστικά στην άνθηση των λαογραφικών ερευνών, καθώς ο ίδιος διατηρούσε επαφή και καθοδηγούσε διάφορους λογίους που ζούσαν στην επαρχία για τη συλλογή λαογραφικού υλικού. Η συμμετοχή του ως μέλους των κριτικών επιτροπών διάφορων φιλολογικών διαγωνισμών κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα συνετέλεσε ώστε να βγει από την αφάνεια ενδιαφέρον λαογραφικό υλικό. Το 1893, π.χ., ήταν μέλος, μαζί με τον Παλαμά και τον Δροσίνη, της κριτικής επιτροπής για τη βράβευση «εγγράφου δηγήσεως παραμυθιού» στον διαγωνισμό που είχε προκηρύξει το περιοδικό *Εστία* (υποβλήθηκαν 32 κείμενα παραμυθιών).⁵⁶

Από τη λαογραφική δραστηριότητα των πρώτων αυτών χρόνων διαθέτουμε αξιόλογες συλλογές παραμυθιών από όλες τις περιοχές του ελληνόφωνου κόσμου, οι οποίες δημοσιεύθηκαν σε εκδόσεις τουπικού χαρακτήρα ή σε επιστημονικά περιοδικά που η ίδρυσή τους χρονολογείται την εποχή αυτή ή λίγο αργότερα: *Αρχαίον του Θρακικού λαογραφικού και γλωσσικού θησαυρού*, *Θρακικά*, *Αστήρ του Πόντου*, *Αρχαίον Πόντου*, *Κυπριακά βράμματα*, *Μικρασιατικά χρονικά* κ.ά.

Ιδιαίτερα σημαντική για την παραμυθική έρευνα υπήρξε η προσφορά του Στίλπωνα Κυριακίδη και του Γεωργίου Μέγα, μαθητών του Ν. Πολίτη και διαδόχων του στη θέση του καθηγητή της Λαογραφίας (στη Θεσσαλονίκη και στην Αθήνα αντίστοιχα) και του διευθυντή του Λαογραφικού Αρχείου, που είχε ιδρύσει ο Πολίτης το 1918. Ο Κυριακίδης, ακολουθώντας το επιστημονικό ρεύμα της εποχής, τόνισε

⁵⁶ Βλ. την εργασία του Γ. Παπακόστα στον συλλογικό τόμο, επιμ. Ευάγγ. Αυδίκου 1996, 46-47.

του, στο Πανεπιστήμιο⁶⁰ (στην εισαγωγή του στο *Folktales of Greece* υπολόγισε ότι το σύνολο των νεοελληνικών παραμυθιών, δημοσιευμένων και αδημοσιευτων, ανερχόταν τότε σε 21.000 κείμενα). Για πολλά χρόνια ασχολήθηκε με τη σύνταξη του καταλόγου και κατόρθωσε να ολοκληρώσει τη συγγραφή μόνο του πρώτου τμήχους, χωρίς όμως να προλάβει να το δει δημοσιευμένο, μια και εκδόθηκε δύο χρόνια μετά τον θάνατό του (1978).⁶¹

Ο καθηγητής Δημήτριος Λουκάτος, στην εισαγωγή του στα *Νεοελληνικά λαογραφικά κείμενα* (1957) αλλά και στο κεφάλαιο «Παραμύθια» στην *Εισαγωγή στην ελληνική λαογραφία* (1977), επιχειρεί μια σφαιρική προσέγγιση του παραμυθιού εξετάζοντας θέματα που αφορούν το ιστορικό της μελέτης του είδους, τις θεωρίες που διατυπώθηκαν για την προέλευσή του και επισημειώνοντας χαρακτηριστικά των νεοελληνικών παραμυθικών αφηγήσεων. Σε ειδικότερες μελέτες του έχει ασχοληθεί με το παραμύθι της Σταχτοπούτας στις ξένες και στις ελληνικές παραλλαγές του (1959), με αφηγήσεις παραμυθιών από ναυτικούς στα καράβια (1981) καθώς και με το διαδεδομένο παραμύθι για τους δώδεκα μήνες (1995–1997).

Ανάμεσα στους Έλληνες παραμυθολόγους ξεχωριστή θέση κατέχει ο καθηγητής Μιχάλης Μερσακλής. Ως λαογράφος έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το παραμύθι και συνέγραψε πολύ αξιόλογες μελέτες (βλ. Βιβλιογραφία), στις οποίες εξετάζει θέματα που αφορούν τη θεματική, την αφηγηματική τεχνική και κυρίως την αισθητική του παραμυθιού. Το βιβλίο του *Τα παραμύθια μας* [1973] αποτέλεσε για αρκετά χρόνια το κύριο σχετικό βοήθημα στην ελληνική βιβλιογραφία. Το γεγονός ότι ο ίδιος σπούδασε στη Γερμανία, όπου το παραμύθι ως αντικείμενο επιστημονικής έρευνας έχει μεγάλη και μακρά παράδοση, δεν είναι, πιστεύω, άσχετο με την ιδιαίτερη ενασχόλησή του με αυτό το αντικείμενο· όπως δεν είναι τυχαίο και το γεγονός ότι αρκετοί μαθητές του ασχολούνται σήμερα με το παραμύθι.

Οι δυτικοευρωπαϊκές εκδόσεις διάφορων μελετών του Ρώσου λαογράφου Vladimir Propp για τη μορφολογία του παραμυθιού στάθηκαν αφορμή, όπως ήδη αναφέρθηκε, για μια αξιόλογη νέα διεθνή άν-

⁶⁰ Ο Μέγας συγκέντρωσε στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας, μέσω των φοιτητών του, 4.000 παραμύθια. Ο Μ. Μερσακλής ([1973], 75) χαρακτηρίζει τη συλλογή αυτή ως το καλύτερο έργο του παραμυθιού στην Ελλάδα.

⁶¹ Έχουν εκδοθεί δύο ακόμη τεύχη: το δεύτερο δημοσιεύθηκε το 1994 (βλ. Βιβλιογραφία, Άννα Αγγελοπούλου και Αίγλη Μπρούσκου) και αποτελεί, όπως γράφουν οι επιμελητές του τόμου, μια πρόταση επέξεργασίας του καταλόγου του Μέγα, ενώ το τρίτο δημοσιεύθηκε πρόσφατα (1999) από τις ίδιες ερευνήτριες.

τη σημασία της ιστορικής διάστασης των πολιτισμικών φαινομένων και έδειξε ενδιαφέρον για τον ρόλο των «φορέων» του πολιτισμού, θέσεις που είναι έκδηλες τόσο στο εισαγωγικό βιβλίο του για την ελληνική λαογραφία (1965, βλ. το κεφάλαιο «Παραμύθια», σ. 265–294) όσο και στο βιβλίο του με τίτλο *Αι γυναίκες εις την λαογραφίαν* [1920], στο οποίο εξετάζει τον ρόλο της γυναίκας στη διατήρηση και μετάδοση της παράδοσης, και αφιερώνει αρκετές σελίδες στο παραμύθι. Ο Μέγας συνέγραψε πολλές μελέτες για το παραμύθι³⁷ και ανέπτυξε μια σχέση διαλόγου μεταξύ της ελληνικής και της ευρωπαϊκής, κυρίως γερμανικής, παραμυθολογίας δημοσιεύοντας ξενόγλωσσες μελέτες για το ελληνικό παραμύθι και εκδίδοντας ελληνικά παραμύθια σε μετάφραση. Έτσι, το 1965 δημοσίευσε έναν τόμο με ελληνικά παραμύθια (*Griechische Volksmärchen*) στην έγκριτη γερμανική σειρά Die Märchen der Weltliterature, και το 1968 έναν δεύτερο τόμο με παραμύθια στην ελληνική και γερμανική γλώσσα στη δίγλωσση σειρά Begegnung der Völker in Märchen. Το 1970 εκδόθηκε με δική του επιμέλεια ένας ακόμη τόμος με ελληνικά παραμύθια σε αγγλική μετάφραση (*Folktales of Greece*), τον οποίο προλογίζει ο γνωστός Αμερικανός λαογράφος R. Dorson.³⁸ Η εκλογή παραμυθιών του Μέγα μεταφράστηκε σε άλλες έξι ευρωπαϊκές γλώσσες (βουλγαρική, σλοβενική, ουγγρική, σουηδική, δανική και ρουμανική). Στις αναλύσεις του ο Μέγας εφορμίζει την ιστορικογεωγραφική μέθοδο της φιλανθικής σχολής, τονίζοντας ιδιαίτερα τη διαχρονική διάσταση των παραμυθιών και δίνοντας ξεχωριστό βάρος στον συσχετισμό θεμάτων και μοτίβων με αρχαίους ελληνικούς μύθους, ενώ φαίνεται να μη συμμερίζεται τη θερμή υποδοχή που βρήκαν οι νέες μέθοδοι που εγκαινίασε η μορφολογική ανάλυση του Propp.³⁹ Ο Μέγας γρήγορα αισθάνθηκε την αναγκαιότητα και χρησιμότητα να συνταχθεί ένας κατάλογος των τύπων των ελληνικών παραμυθιών σύμφωνα με το σύστημα Aarne-Thompson, καθώς είχε εντωμεταξύ συγκεντρωθεί ένας τεράστιος αριθμός παραμυθιών, τόσο στο Λαογραφικό Αρχείο όσο και από τον ίδιο, μέσω των φοιτητών

³⁷ Αρκετές από αυτές αναδημοσιεύονται συγκεντρωμένες στον τ. 25 (1967) του περιοδικού *Λαογραφία*.

³⁸ Στο εισαγωγικό του σημείωμα στο βιβλίο του Γ. Μέγα (1970, xi–xlv) ο Dorson ασκεί αυστηρή κριτική στους Έλληνες μελετητές του παραμυθιού, και ιδιαίτερα στον Μέγα, για την ελληνοκεντρική κατεύθυνση που υιοθετούν στην έρευνά τους και για την εμμονή τους να ανάγουν τα παραμυθικά μοτίβα των νεοελληνικών παραμυθιών στην αρχαία ελληνική μυθολογία.

³⁹ Κριτική για τη στάση του Μέγα απέναντι στη μορφολογική ανάλυση ασκεί ο Γ. Κεχαγιόγλου 1987, 337 και 341.

δηση της παραμυθολογίας. Η ελληνική έκδοση στα 1987,⁶² συνέβαλε και αυτή στη δημιουργία θετικού κλίματος για τη μελέτη του παραμυθίου στην Ελλάδα, αν και λίγοι ήταν εκείνοι που υιοθέτησαν τα πορίσματα του Propp στην έρευνά τους.⁶³

Τα τελευταία χρόνια, ιδιαίτερα στην Ευρώπη,⁶⁴ το παραμύθι συγκεντρώνει το ενδιαφέρον όχι μόνο των επιστημόνων αλλά και μιας μεγάλης μερίδας του κοινού, που φαίνεται να αισθάνεται όλο και περισσότερο την ανάγκη να δραστηρεύει από τη ρουτίνα του σύγχρονου τρόπου ζωής και να καταφεύγει στον κόσμο της φαντασίας. «Χωρίς φαντασίαν ανθρώπινη ζωή δεν υφίσταται, ουδέ τέχνη» είχε ήδη παρατηρήσει ο Παλαμιάς στο κείμενο της εισήγησης του φιλολογικού διαγωνισμού στο περιοδικό *Εστία* που προαναφέρθηκε. Τη «φαντασία στην εξουσία» απαιτούσαν οι φοιτητές στο Παρίσι τον Μάη του '68.

Στην Ελλάδα δεν είναι λίγοι οι νέοι επιστήμονες που ασχολούνται σήμερα με το παραμύθι, προσεγγίζοντάς το από διάφορες πλευρές και εφραμίζοντας ποικίλες μεθόδους ανάλυσης. Αρκεί να ξεφυλλίσουμε τον πρόσφατο συλλογικό τόμο *Από το παραμύθι στα κόμικς* (1996), στον οποίο περιλαμβάνονται οι ανακοινώσεις σχετικού συνεδρίου που οργανώσε ο επιμελητής της έκδοσης Ευάγγελος Αυδίκος, για να διαπιστώσουμε το ενδιαφέρον των νέων επιστημόνων για το παραμύθι αλλά και την πολύπλευρη προσέγγιση σε αυτό το αντικείμενο έρευνας. Στο επίκεντρο του νέου ενδιαφέροντος βρίσκονται θέματα που αφορούν την ιστορική διάσταση του παραμυθίου, τη μορφολογία του, τη λειτουργία του, το ιδεολογικό του περιεχόμενο, τη σημειολογία του, την αισθητική του, τη σχέση και την επίδραση αυτού του αφηγηματικού είδους στη λογοτεχνία, αλλά και την εξέλιξή του σε άλλους, νεότερους

⁶² Το βιβλίο περιλαμβάνει έξι κείμενα σε μετάφραση της Α. Παρίση: τρεις μελέτες του Propp, δύο του Lévi-Strauss από τη διαμάχη του με τον Propp, και μια επισκόπηση του Meletinsky για την ανάλυση του Propp. Η έκδοση συμπληρώνεται με μια κατατοπιστική μελέτη του Γ. Κεχαγιόγλου για τις «Ελληνικές τύχες της Μορφολογίας του παραμυθίου».

⁶³ Ο Γ. Κεχαγιόγλου (1987, 331–368) επισημειώνει ότι οι Έλληνες επιστήμονες δεν έδειξαν ιδιαίτερο ενθουσιασμό για τη νέα μέθοδο. Ανάλογη είναι και η άποψη που είχε διατυπώσει ο Γρ. Γκιζέλης (1975, 408–429) στην παρουσίαση των σύγχρονων μεθόδων ανάλυσης της εντεχνης αφηγηματικής επικοινωνίας. Ο Γκιζέλης αποδίδει την απομόνωση της Ελλάδας από τις νέες τάσεις αφενός στη μη καλλιέργεια των επιστημών της συμπεριφοράς και αφετέρου «στην επικράτηση του ιστορικού επιστημονικού παραδείγματος και στη θέωρησή του ως μοναδικού στις ανθρωπιστικές επιστήμες». Για την εφαρμογή της μεθόδου του Propp σε ελληνικό αφηγηματικό υλικό βλ. εδώ, σ. 81, υποσημ. 34.

⁶⁴ Για το σύγχρονο ενδιαφέρον για το παραμύθι και τη δραστηριότητα γύρω από τη «ζωντανή» διήγηση παραμυθιών βλ. παρακάτω, σ. 176–177.

τρόπους αφήγησης παραμυθίων. Δεν θα είχε και τόση σημασία, στο πλαίσιο αυτού του σημειώματος, να γίνει ειδικότερη αναφορά σε συγκεκριμένους επιστήμονες ούτε και κριτική παρουσίαση της έρευνάς τους. Θα ήταν ωστόσο σκόπιμο να αναφερθούν ορισμένοι που φαίνεται ότι εντάσσουν το παραμύθι στα κύρια επιστημονικά τους ενδιαφέροντα. Ήδη αναφέρθηκαν δύο ερευνήτριες, η Άννα Αγγελοπούλου και η Αίγλη Μπρούσκου, οι οποίες ανέλαβαν το δύσκολο έργο της επεξεργασίας και έκδοσης του καταλόγου του Γ. Μέγα, προσφέροντας έτσι ένα απαραίτητο εργαλείο για την παραμυθική έρευνα. Οι ίδιες κινήθηκαν και πέρα από τον χώρο της ιστορικοεγναγραφικής προσέγγισης: η πολύ καλή εποπτεία του ελληνικού παραμυθολογίου από την Αγγελοπούλου της επέτρεψε να ασχοληθεί με θέματα που αφορούν την αφηγηματική πλοκή των παραμυθίων, τις μεταβολές στη θεματική διάφορων μύθων, τους μετασχηματισμούς των μοτίβων (βλ. Αγγελοπούλου 1985 και 1989), ενώ το 1991 δημοσίευσε και μια ανθολογία παραμυθίων. Δύο μαθητές του Μ. Μερκαλή, καθηγητές της λαογραφίας σήμερα, ο Μηνάς Αλεξιάδης (στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας) και ο Ευάγγελος Αυδίκος (στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλίας), πολύ γνωρίς απέκτησαν δεσμούς με το παραμύθι. Στη διδακτορική του διατριβή ο Αλεξιάδης εξέτασε τις ελληνικές παραμύθια της ιδιαίτερης πανοκτόνου ήρωα», αργότερα δημοσίευσε παραμύθια της ιδιαιτέρης πατρίδας του, της Καρτιάθου, και στη συνέχεια έριξε το βάρος της έρευνάς του στην εθνογραφική προσέγγιση του παραμυθίου (βλ. Βιβλιογραφία). Ένα από τα θέματα που απασχολούν τον Ευάγγελο Αυδίκο είναι η παιδαγωγική διάσταση του παραμυθίου και η χρησιμότητά της ένταξής του στην εκπαίδευση,⁶⁵ ενώ το εισαγωγικό βιβλίο του για το παραμύθι (1994) αποτελεί χρήσιμο βοήθημα. Η Ελεωνόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, τόσο στα μαθηματά της στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης όσο και στις μελέτες της (1993, 1996), υιοθέτησε μια ανθρωπολογική και σημειολογική προσέγγιση του παραμυθίου.

Στα σχετικά πρόσφατα χρόνια, όταν το παραμύθι επανήλθε στην επικαιρότητα, δημοσιεύθηκαν αρκετές συλλογές παραμυθίων, ιδίως τοπικές. Μνημονεύω, με χρονολογική σειρά, ορισμένες από τις σημαντικότερες: της Σ. Ελφανίου-Πετράκη (1966, 1969, με παραμύθια από τη Σμύρνη), της Κ. Μουσαίου-Μπουγιούκου (1976, Λιβίσι και Μάκρη της Μ. Ασίας), της Μ. Κλιάρφα (1977, Θεσσαλία), της Ε. Αντωνίου-Αντωνάκου (1985, Στερεά Ελλάδα), του Σ. Α. Βαγγυλή (1986, Χαλκι-

⁶⁵ Προς αυτή την κατεύθυνση κινήθηκε πρώτος ο Α. Μιχαηλίδης-Νουάρος (1964 και 1983) και πιο πρόσφατα ο Β. Δ. Αναγνωστόπουλος και η Μ. Καπλάνογλου.

δική), του Γ. Παπατρέχα (1986, Ακαρνανία), της Ζ. Σπυροπούλου-Παπαδημητρίου (1989, Πελοπόννησος), του Π. Κοντομίχη (1995, Λευκάδα), καθώς και την πρόσφατη έκδοση της Μ. Καπλάνογλου (1999, Δωδεκάνησα).

Σε αρκετούς τόμους (από τον πέμπτο και έπειτα) της *Επετηρίδας του Λαογραφικού Αρχείου* αναγράφεται αναλυτική βιβλιογραφία για το παραμύθι (μελέτες και εκδόσεις).

Τα χαρακτηριστικά των παραμυθιών

ΣΤΑ προηγούμενα κεφάλαια η αναφορά σε διάφορες θεωρίες, προσεγγίσεις και αναλύσεις που διατυπώθηκαν και εφαρμόστηκαν κατά καιρούς στη μελέτη του παραμυθιού έδωσε την ευκαιρία να αναφερθούν αρκετά από τα χαρακτηριστικά που διέπουν το είδος. Στο κεφάλαιο αυτό θα σχολιαστούν κάποιες επιπλέον πλευρές των παραμυθιών με παράλληλη προσφυγή τόσο στην έρευνα ορισμένων παραμυθολόγων όσο και στην εικόνα που παρέχουν τα κείμενα του παρόντος τόμου και γενικότερα το νεοελληνικό παραμύθι.

Σύντομος σχολιασμός των όρων «απόδραση», «επεισόδιο», «μοτίβο» και «πλοκή»

Όπως ήδη επισημάνθηκε, τα παραμύθια μπορεί να είναι μονοεπεισοδιακά (κυρίως οι μύθοι ζώων και οι ευτράτελες διηγήσεις) ή, συχνότερα, πολυεπεισοδιακά (τα μαγικά και τα νοβελιστικά παραμύθια). Στα πολυεπεισοδιακά, διάφορα αφηγηματικά μοτίβα συνδυάζονται, έτσι ώστε να συναρτηθούν την πλοκή της διήγησης. Πριν προχωρήσουμε στον σχολιασμό των χαρακτηριστικών του παραμυθιού, μπορούμε να επανέλθουμε στη διερεύνηση των όρων «επεισόδιο», «μοτίβο» και «πλοκή», μια και έχει γίνει λόγος και για τη διαφορετική, σε σχέση με την ιστορικοεγγραφική μεθοδο, προσέγγισή τους από τη δομική ανάλυση.

Ο πολυσυζητημένος όρος «μοτίβο» σημαίνει κατά τον Ρώσο Veselovsky (βλ. Propp 1987, 18) «την πιο απλή αφηγηματική μονάδα»,¹ ενώ ο Stith Thompson (1946, 415-416) τον όρισε ως το μικρότερο στοιχείο (element) σε ένα παραμύθι. Πρόκειται για ανεξάρτητη μονάδα, γι' αυτό και είναι δυνατό να ενδημεί σε διάφορα περιβάλλοντα. Πάντα σύμφωνα με τον Thompson (1946, 415-416), υπάρχουν τρεις κατηγορίες μοτίβων: (1) τα δρώντα πρόσωπα (μυθικοί ήρωες, ζώα ή υπερφυσικά όντα όπως δράκοι, μάγισσες, νεράιδες κλπ., αλλά και συνηθισμένοι ανδρώπινοι χαρακτήρες, όπως ο τρίτος και μικρότερος γιος, η κακιά μητριά κλπ.)· (2) μαγικά αντικείμενα, αλλά και ορισμένες παράξενες

¹ Ο Veselovsky θεωρεί το μοτίβο αδιάρετη αφηγηματική μονάδα: «Γνώρισμα του μοτίβου είναι ο παραδειγματικός, μονομελής σχηματισμός του· τέτοια είναι τα μη περαιτέρω διαίρετα στοιχεία της απώτερης μοδολογίας και του παραμυθιού». Στην ελληνική βιβλιογραφία βλ. την εργασία του Μ. Γ. Μερσαλή (1993, 93-115) με τίτλο «Θέμα και μοτίβο. Τρία διευκρινιστικά παραδείγματα».